

TECHNOLOGICKÝ LIST čís. 52

**poloprovozu ověřené technologie
prototypu uplatněné metodiky funkčního vzorku autorizovaného software ***

Název: Metodika vyhodnocení a přepisu nápisů a grafických znázornění ve varhanách z nálezových i archivních podkladů

Title: Methodology of evaluation and transcription of inscriptions and graphical representations in the organs (from findings and archival data)

Původce (-i): Vít Honys, Zdeněk Otčenášek

Vlastník (-ci): Národní památkový ústav

Lokalizace: Národní památkový ústav, www.npu.cz

Abstrakt: Doposud neexistovala metodologie pro přepis nápisů a grafických znázornění v případě historických varhan; současná pravidla se soustřeďovala na jiný typ památek (sepulkrální apod.). Největší problém jejich vyhodnocení a přepisu ve varhanách představuje komplikovaný přístup, obtížná čitelnost nebo fragmentární charakter, zároveň i potřeba zabývat se i relativně nedávnými nápisy. resp. jejich torzy, ve varhanních strojích. Metodika je v souladu s postupy publikovanými v odborné epigrafické literatuře, vychází z nálezových situací v historických varhanách a jejím základem je elektronická forma zápisu i následného vyhledávání v přepsaných informacích v databázovém prostředí. Použití této jednotné metodiky omezuje možné chybné čtení přepisů.

Abstract:

There has been no methodology for the inscriptions in historical organs; the existing rules concern other type of monuments (sepulchral relics and other artifacts). The main problem of the historical inscriptions in organs is represented by their complicated access, difficult readability or fragmentary character and, at the same time, the need to preserve the credibility of the transcriptions even relatively young inscriptions. Reading of such inscriptions supposes the experience and knowledge of newer paleography. The following rules help to decrease the number of mistakes by erroneous reading and secure the homogenous way of transcriptions.

Popis: Viz Příloha k TL č. 52; Text bude volně přístupný.

Inovační aspekty: Pro nápisy v historických varhanních strojích dosud neexistovala žádná metodika, na rozdíl od historických nápisů na jiných uměleckořemeslných artefaktech – zejména sepulkrálních a memoriálních památkách včetně výtvarných děl, pro které byla již vydána detailní metodika na aktuální odborné úrovni i v rámci NPÚ. Problémem historických nápisů ve varhanách je často špatná dostupnost či torzálnost, resp. špatná čitelnost, a současně s ohledem na jejich výpovědní hodnotu nutnost zachování věrohodnosti přepisu i relativně mladých nápisů, často provedených kurrentním písmem v němčině až do období druhé světové války (v tom je rozdíl oproti ostatním epigrafickým památkám, kde se metodicky korigované zásady přepisu uplatňují zpravidla jen do přelomu 19.- 20. stol.). Čtení těchto nápisů vyžaduje zkušenosti z novověké paleografie. Uplatňování jednotných zásad přepisu výrazně sníží riziko zkreslení a nepřesností při čtení a interpretaci a současně uplatní jednotný vědecky uznávaný úzus přepisu.

Přínosy: Jednotné a snadno srozumitelné zásady umožní jednotně a odborně přepisovat texty (vč. poškozených záznamů či ztrát části textu) i paleograficky méně zkušenému badateli a současně umožní badatelské porovnání obsahové stránky nápisové složky zkoumaných varhan i v oboru organologie.

Licence:

Licenční poplatek:

Obor: Umění, architektura, kulturní dědictví – AL

Projekt: NAKI DF12P01OVV012

Identifikační číslo RIV: RIV/61384984:51110/13:#0000293

Poznámky:

*nehodící se škrtněte

Příloha k TL č. 52

Abstrakt: Metodika řeší jednotnou odbornou formu přepisu historických nápisů a grafických znázornění, resp. jejich torz, ve varhanních strojích. Metodika je v souladu s postupy publikovanými v odborné epigrafické literatuře, vychází z nálezových situací v historických varhanách a jejím základem je elektronická forma zápisu i následného vyhledávání v přepsaných informacích v databázovém prostředí. Uvádí i příklady konkrétních nálezových situací.

<http://zvuk.hamu.cz/vyzkum/publikacni.php>

Blížeší upřesnění výsledku: A- certifikovaná metodika M022/M/2013

Interní kód produktu: InscriptTranscript

Číselná identifikace:

Technické parametry výsledku: Popis metodiky viz. TECHNOLOGICKÝ LIST č. 51 (vydán r. 2013 Výzkumným centrem MARC, HAMU v Praze)

Ekonomické parametry výsledku: Zveřejnění standardního postupu pro přepis nápisů a vyobrazení v historických varhanách píštal umožňující sdílení výsledků, jejich porovnatelnost a badatelskou činnost

Označení certifikačního orgánu: CSQ-CERT, Novotného lávka 5, Praha 1

Datum certifikace výsledku: 2013-11-07

Způsob využití výsledku: bez omezení okruhu uživatelů

IC: 61384984

Teoretický rozbor

Ve varhanách, stejně jako na povrchu dalších uměleckořemeslných děl, je možno najít různé formy nápisů, pro jejichž přepis nebyla explicitně vyjádřena jednotná pravidla a tím hrozilo nebezpečí možného zkreslování jejich výpovědní hodnoty. Problém přepisu nápisů v památkové péči se snažila řešit metodická příručka zpracovaná J. Roháčkem¹ roku 2007. Tato metodická příručka však byla zaměřena na jiné nositele nápisů (náhrobníky, kartuše, prvky architektury, malířská díla). Je žádoucí, aby obdobným metodickým způsobem bylo postupováno i u přepisu nápisů nalezených ve varhanách či na jejich povrchu, neboť mnohdy jde o cenný výpovědní pramen, často vnímatelný z různých úhlů pohledů.

Nápisy ve varhanách

Ve varhanních nástrojích se setkáváme zpravidla s různými formami a druhy nápisů (nepočítáme mezi ně štítky s označením rejstříků). Obecně se jedná nejčastěji o ruční zápisy provedené ve většině případů nepříliš školenou rukou (tudíž mnohdy problematické gramaticky i co do čitelnosti) provedené nejčastěji brkem a duběnkovým inkoustem, tužkou, křídou, případně i barvou na různé nositele (nosiče) nápisu povrch dřeva či papírový štítek, ale i rytím do povrchu cínové píššaly, dřeva či samostatné destičky z různých materiálů. Obecně je můžeme rozdělit: na nápisy vztahující se přímo ke vzniku nástroje (např. pamětní nápisy, autorské signatury či firemní štítky) a jeho významným opravám, provedené obvykle přímo autorem nástroje či pozdějšího zásahu (ty bývají významné z mnoha rovin pohledu, např. stručný tužkový zápis na vnitřní straně závěru ventilové komory varhan v Kostelci nad Vltavou, podle něhož „jest tento pupík nový“ je významný nejen datováním zásahu ale i svědectvím o užití zajímavého názvosloví pro závěr ventilové komory). Samostatnou skupinu tvoří v novější době firemní nápisy na smaltovaných, destičkách či jiném podkladovém materiálu (porcelán kov apod.). Dále pak na zápisy dalších osob, zpravidla kantorů a varhaníků (komentující obvykle osoby a okolnosti v době stavby a opravy), samostatnou skupinu mezi nimi tvoří laické nápisy či spíše graffiti kalkantů, jejichž výpovědní hodnota bývá obvykle minimální. Konečně pak texty žalmů, citáty z Písma, či další podobné nápisy – obvykle dobově ustálené nápisové formuláře na viditelných částech výzdoby prospektu či varhanní skříně.

Historickými nápisy na nejrůznějších nositelích - tedy mj. i na památkách obecně se zabývá pomocná věda historická zvaná epigrafika, která se v současnosti řídí do značné míry zkušenostmi a metodickými zásadami epigrafiky německo- rakouské (edice *Die Deutschen Inschriften*, a na ni v našich podmínkách navazující *Corpus inscriptionum Bohemiae*). V duchu tohoto výzkumu bývají soubory nápisů v interiérech sakrálních staveb stále častěji předmětem vědeckého zkoumání či edic vč. bakalářských a diplomových prací a v posledních letech se v těchto pracích vedle nápisů na zvonech objevují také snadno dostupné nápisy na varhanách (firemní štítky a signatury), ovšem se zaměřením pouze na studium vývoje nápisového písma. Epigrafika také stanovila metodická pravidla pro přepis nápisových textů, která v nejnovější formě shrnuje metodická příručka vydaná Národním památkovým ústavem a které je nutné z odborného hlediska dodržovat za účelem co nejpřesnější interpretace nápisového textu i při detailním průzkumu a dokumentaci varhanních nástrojů.²

¹ Jiří ROHÁČEK, *Epigrafika v památkové péči*, Praha 2007. Zde též základní přehled vývoje písma, seznam zkratk i příklady přepisů nápisových textů včetně seznamu literatury k tématu.

² Jiří ROHÁČEK, *Epigrafika v památkové péči*, Praha 2007. Zde též základní přehled vývoje písma, seznam zkratk i příklady přepisů nápisových textů včetně seznamu literatury k tématu.

Nálezové situace

Ve většině případů, s výjimkou nápisů záměrně umístěných na pohledových částech varhanní skříně, se jedná o nápisy běžným zrakům skryté; častým místem výskytu je zadní část ventilové komory či vnitřní část některého z jejích závěrů (ve formě zápisu či štítku s nápisem), dále vnitřní strany výplní a záklopů hracích stolů i varhanních skříní, krycích desek před víky ventilových komor, dorazových lišt nad manuálovými klaviaturami, povrch abstraktů či hřidelí rejstříkové traktury, hřidelových desek i vzduchovodů. V některých případech jsou nápisy a štítky umístěny ve velmi problematicky dostupných situacích, např. uvnitř rozvodu vzduchových kanálů a k jejich objevu může dojít jen při kompletní demontáži v rámci restaurování nástroje. V některých případech došlo ke skrytí nápisů pod nátěry bolusové barvy či pozdějších krycích povrchových úprav. K jejich objevu mohou napomoci speciální, stále se rozvíjející invazivní a v nejnovější době do jisté míry i neinvazivní metody restaurátorského průzkumu.³ Obdobně je tomu u rytých zápisů na cínových písťalách, jejichž jemné prohlubně bývají často zaneseny prachem a nečistotou a nemusejí být na první pohled patrné. V pokročilém 19. století se objevují i firemní nápisy, zpravidla na hracích stolech, určené pro záměrnou prezentaci a situované na samostatné, zpravidla odnímatelné podložky (smaltované, kovové), někdy jde o prořezávané či ryté nápisy na plochách dřevěných výplní písťalové skříně.

Typy písma

Protože v naprosté většině případů jde o nápisové složky vzniklé v období po roce 1620, jde nejčastěji o tzv. německé novogotické písmo kurzívní (kurent), nejčastěji minuskulní, méně často majuskulní. Čtení tohoto písma vyžaduje značné zkušenosti, případně spolupráci se zkušeným archivářem či historikem specializujícím se na období 17. – 19. století. Jen ojediněle se může vyskytnout kreslená forma německého novogotického písma. O něco méně častěji se vyskytuje frakturní písmo, napodobující či reprodukuje tiskové formy německého novogotického písma (tzv. švabach, často nesprávně ztotožňovaný s kurentem). Dále, nejčastěji u nápisů či jejich složek latinského znění se setkáváme s humanistickou majuskulou a minuskulou. Bližší rozbor této problematiky přináší početná odborná paleografická literatura.⁴

Transkripce – přepis nápisů

Transkripce v lingvistice představuje:⁵

1. zápis řeči pomocí vhodných zvolených znaků tak, že východiskem je zvuková podoba jazyka
2. přepis textu z jednoho písma do druhého.

Používá se např. pro přepis výslovnosti cizích slov a jmen ve slovnících, zeměpisných názvů na mapách a v médiích či pro přepis výslovnosti v lingvistických textech. To, že je založena na výslovnosti (fonetická transkripce), má za následek, že konkrétní schéma transkripce

³ Např. průzkum IR kamerou. Úspěšnost této metody je však limitována silou krycí vrstvy, která nesmí být příliš velká. V některých případech u odnímatelných částí je možno využít metody rentgenografie.

⁴ Bližší poučení viz vysokoškolská skripta: Jaroslav KAŠPAR, *Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím* I, II, Praha 1987; zde též uvedena další odborná literatura.

⁵ [http://cs.wikipedia.org/wiki/Transkripce_\(lingvistika\)](http://cs.wikipedia.org/wiki/Transkripce_(lingvistika))

odráží nejen zdrojové a cílové písmo, ale i zdrojový a cílový jazyk. Důraz na výslovnost také odlišuje transkripci od transliterace, která se snaží zachovat pokud možno kompletní informaci o původním pravopisu v původním písmu.

S ohledem na skutečnost, že historické nápisy na varhanách obsahují různé odlišnosti od dnešních pravopisných forem, různé zkratky a další skryté obsahové formy a konečně také poškozené či obtížně interpretovatelné partie, je důležité při jejich transkripci postupovat podle pravidel, která shrnul metodický text NPU pro přepis epigrafických památek (viz výše literatura¹).

Smyslem transkripce při organologické dokumentaci varhan je převedení historických nápisů ve varhanách do dnešních grafických a pravopisných forem za účelem čitelnosti, ovšem tak, aby všechny jeho zvláštnosti byly využitelné pro vědecké zkoumání a rozbor (zejména z hlediska paleografického).

Časová hranice pro stáří nápisů, u nichž se uplatní tato metoda, je v Evropě různá. Obecně okolo poloviny 17. století, v současnosti se doporučuje závěr 18. století. U historických varhan je však nutné a žádoucí tuto metodu aplikovat minimálně do období 1. světové války. V rámci pojmu transkripce je nutno rozlišovat pojem transliterace, která postupuje striktněji a užívá se obvykle jen pro texty vzniklé řádově do období přelomu 14. – 15. století. Současný vývoj ovšem přenáší do transkripce také některé principy transliterace, lze tedy hovořit o transkripci s uplatňováním principu transliterace.

Grafické záznamy či znázornění

Ve varhanách se mohou vyskytnout i různá kresebná znázornění, provedená nejčastěji tužkou či rytím. Ta se nejčastěji vztahují ke konstrukčním prvkům skříně či traktur a mají značný význam pro pochopení varhanářské praxe autora. Pro jejich dokumentaci, vyhodnocení a přepis je v současnosti nejvhodnější použití různých detailních fotografií (celek, detail, alternativní pohledy, souvislost s okolními částmi varhan apod.), jejichž obsah je vhodně doplněn též klasickým slovním popisem.

Poznámky k metodice přepisu nápisů

Často doporučovaný způsob vyznačení problematicky čitelných a poškozených písmen tečkou pod základní linkou není pro plnění datového úložiště dokumentačních záznamů o varhanách vhodný, není tedy v této metodice použit. Kromě obtížnosti takového vyznačení při psaní na počítači je rozlišení čitelných písmen (i přes jejich případné poškození), která se přepisují běžným způsobem, a písmen nečitelných (i když fragmentárně dochovaných), jež jsou prezentovaná jako ztracený text v hranatých závorkách, zásadním přínosem předložené metodiky. Spekulace o doplnění nečitelného textu je pak záležitostí textově kritických poznámek. Závorky v této metodice pomáhají i v dodatečném pohledu na zkratky a jejich interpretaci. Zkratky (rozepsané shodně s principy transliterace zásadně do kulatých závorek, obdobně případně i závorek hranatých) se od běžného textu vydělují a je tak zřetelně odlišitelné, jak a jakým způsobem jsme byli v dané době schopni je interpretovat.

METODIKA

přepisu nápisů a grafických znázornění z nálezů ve varhanách a z archivů

Na nápisy uplatňovat základní **principy epigrafické transliterace** (viz literatura ¹).

Fonetický přepis musí zachovávat veškeré ortografické zvláštnosti originálu.

A) **Písmo** - při transkripci použít **dnešní běžné písmo a interpunkci**.

Výjimku tvoří znaky, které **neobsahuje** standardní česká **klávesnice**, např. kulaté písmeno s (S) a dlouhé písmeno s (ſ) používané u fraktury ("frakturního písma"). Pokud není umístění těchto dvou grafických variant standardní (dlouhé s uvnitř a na počátku slova, kulaté s na konci a jako verzálka na počátku), je nutná zmínka **v poznámce či komentáři**.

Případná **řecká písmena** (u Nomem sacrum) přepsat **latinskými**, např: XC – CH(RISTU)S.

Římské číslice ponechat pouze u jmen panovníků, názvů měsíců, ročníků novin, městských čtvrtí a tam, kde to vyžaduje charakter předlohy.

B) **Text** - nápisový **text** nesmí být zásadně **nijak upravován** a na případné hrubé **odchyly** či minulé omyly, které i při zachování určité tolerance vybočují z dobových jazykových zvyklostí a ztěžují porozumění textu, je nutné poukázat **v poznámce**.

Zdvojené souhlásky zjednodušit za předpokladu, že se nevyslovují (vyjma situace naznačující krátkost samohlásky předchozí).

Písmena „j“ a „v“ přepisovat jako souhlásky, ovšem nahrazují-li dle kontextu samohlásky, přepisovat je jako samohlásky (tedy např. místo „vnd“ přepsat „und“). Písmeno „j“ ve významu samohlásky přepisovat jako „i“.

C) **Velikost písma** - **Majuskulní** nápisy a jednotlivé litery jednotně přepisovat **velkými** písmeny. **Minuskulní** nápisy přepisovat **malými** písmeny.

Vyšší písmena v majuskulních nápisích (stejně též velikostně odlišné pasáže textu) vyznačit **poznámkou** nebo souhrnně zmínit **v komentáři** k písmu, podle okolností, co je jednodušší

To samé platí i pro nadepsaná **menší písmena** (vesměs koncovky naznačující pád), které se **graficky reprodukuje pouze u římských číslic** (MoCCCCoVIIIo).

D) **Velká počáteční písmena** - psát na začátku věty, u osobních, místních a pomístních jmen, jmen zemí, vod, měsíců, svátků a titulturních zkratek.

Vlastní jména psát **dle předlohy** (i pokud nejsou v rámci opakování v textu pojednána jednotně).

E) **Členění textu** - **text** přepisovat **průběžně**, přičemž původní řádkování či jiné **členění** vyznačit **pomocnými znaky** (viz bod J), v odůvodněných případech i v poznámkách a komentářích.

F) Oddělovací znaménka - při přepisu vyjadřovat jednotně **tečkou na úrovni základní linky**, podle jejich variabilnosti, s případnou poznámkou či sumární zmínkou v komentáři k písmu, úvodní křížek ponechat.

G) Diakritická znaménka - přepisovat **v dnešní podobě** s případným vysvětlením formou poznámky nebo komentáře k písmu, zejména pak pokud nemají obvyklý tvar (tečka či čárka nad „i“, háček nad „u“ a podobně) či funkci.

Znaménka pro délky, přehlásky a dvojhlásky **v německých kurentních textech** reprodukovat dle předlohy, ovšem značku sloužící k rozlišení kurzívního „n“ a „u“ nepřepisovat.

H) Zkratky - veškeré **zkratky** důsledně **rozvádět**. Pokud to není možné, na tento fakt poukázat poznámkou s vysvětlením. Další **zvláštnosti** ve způsobu **provedení** písma (např. enklávy – vepsání jednoho písmene do druhého, překřížení apod.) vyznačit pouze připojenou **poznámkou**, stejně jako nadepsané menší litery.

I) Chronogram - na **chronogram** odkazovat **v komentáři či poznámce**.

J) Doplnkové informace - v **přepsaném textu** používat následující **pomocné znaky**:

a) Závorky

Kulaté závorky (abc) slouží **k rozvedení zkratk** naznačených obvykle vodorovnou čárkou nad písmeny (v historických nápisových textech do 18. století poměrně hojných, např.: **D(OMI)N(U)S**). Znaménko krácení tím odpadá, zvláštnost jeho tvaru a aplikace mohou být zmíněny v poznámce či souhrnně v komentáři

Výjimka: Označení měsíce zkratkou složenou z arabské číslice a latinské koncovky jen přepsat slovně – např. **8^{bris}** - octobris, **Xbris** – decembris, rovněž tak číslici s koncovkou.

Hranaté závorky [] vymezují **úseky textu** či **písmena chybějící nebo** případně **doplněná** při transkripci z důvodu poškození (vyznačují ztracené, torzální či nečitelné části).

Tečky v hranaté závorce [...] **zastupují přibližný počet** neidentifikovaných písmen, např.: d[...].aus.

Ležaté čárky v hranaté závorce [---] (zpravidla tři), **zastupují neurčitelný počet** vynechaných písmen nebo neznámou chybějící část nápisu, nelze-li počet zjistit ani přibližně, např.: ve[---].aus.

V hranatých závorkách musí být **oddělen i úsek doplněný** při přepisu, např.: org[ani]fex, Doplnění použít jen, je-li možné stanovit ztracená písmena či text **analogicky dle kontextu** nebo **z jiného věrohodného zdroje** (ze sekundárního dochování, z předlohy textu: hymny, biblické žalmy a podobně).

Vždy za doplněným textem v kulatých závorkách připojit odkaz na způsob doplnění či zdroj, případně použít formu klasického odkazu – např. (SOkA Č. Krumlov, fond FÚ XY, sign..., Pamětní kniha, s....)

Ostré závorky < > vymezují **úseky v textu vynechané** nebo později doplněné, **přepsané** či úmyslně zničené.

Tečky v ostré závorce < ... > označují úmyslně ponechané **volné místo v textu**, (což je však v případě varhanních strojů naprosto ojedinělé).

Dodatečně doplněný text, který se někdy může v nápisu vyskytnout, přepsat a **vymezit** ohraničením **ostrými závorkami**, mezi nimiž je umístěn: <abc>),

Úmyslně změněný nebo ničený text též **vymezit** ohraničením **ostrými závorkami**, mezi nimiž je umístěn: <abc>, zde s eventuálním odkazem na poznámku.

b) Další znaky (pokud je některý z uvedených znaků výjimečně přímo součástí nápisového textu, musí být připojena vysvětlující poznámka):

/ označuje **konec řádky** (u nápisu po obvodu rohy), ve zvláštních případech (přerušení textu znakem nebo jinou výzdobou, ohyb nápisové pásky) připojit odkaz na poznámku s bližším vysvětlením

// označuje **přechod na další nápisové pole**, kartuš a podobně s případným odkazem na blíže vysvětlující poznámku

= / = označuje originální **rozdělovací znaménka slov** všech tvarů

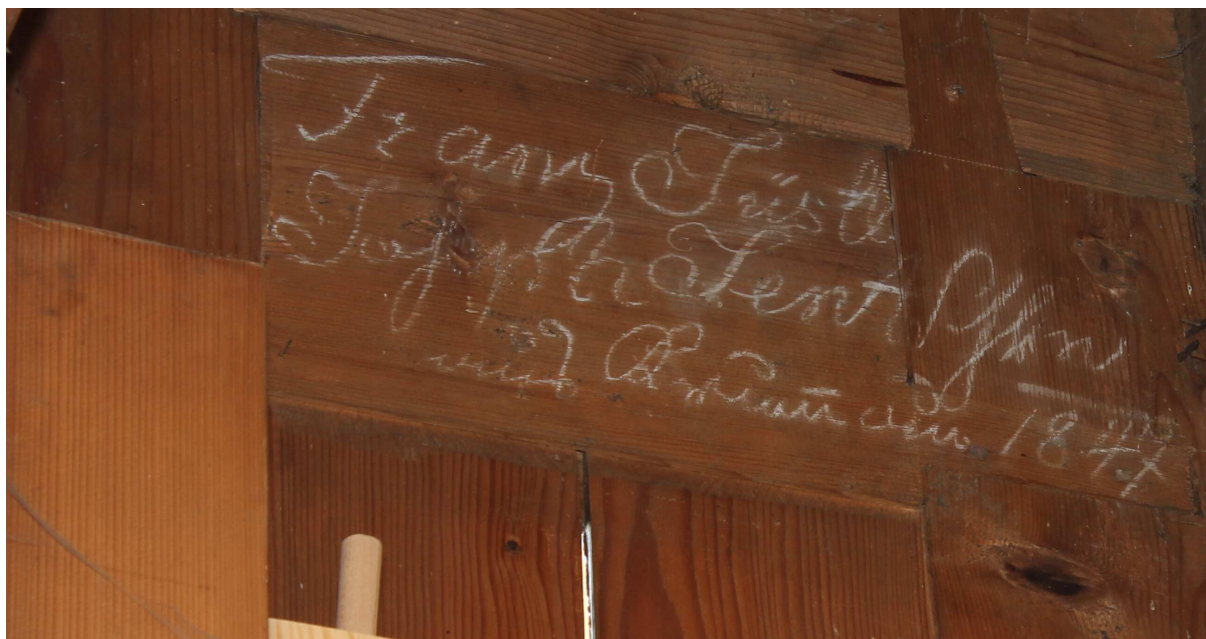
AB označuje nexus literarum, ligatura – tj. **styk dvou sousedících písmen** (oproti tomu styk oblouků písmen, například u gotické minuskuly, se nijak neoznačuje)

K) Grafika, kresby - různá **grafická či kresebná** znázornění ve varhanách **dokumentovat fotografiemi** a doplňovat klasickým **popisem v poznámkách a komentářích** (zejména rozepisovat skutečnosti nerozeznatelné z fotodokumentace).

Veškeré **ostatní informace**, poznámky, doplňky a další zde neuvedené zvláštnosti a problematická místa se zpřístupňují formou textově kritické či věcné **poznámky**.

Příklady použití metodiky:

1) Přepis nápisu ve varhanách: Blansko, okr. Č. Krumlov, kostel sv. Jiří. Foto E. Francová

Přepis:

Franz Jüstl / Joseph Jentschke / aus Krum(m)au 1847 //

Poznámka: nápis křídou na vnitřní straně píšťalové skříně varhan na C straně.

2) Přepis nápisu na varhanní píšťale: Ústí nad Labem – Krásné Březno, okr. Ústí nad Labem, kostel sv. Floriána - rytá datace objevená pod nánosem nečistot na rozšlapané prospektové píšťale Principálu 2'. Foto: V. Kadeřábek

Přepis:

Anno Christi 1762

Komentář: minuskulní písmo je vyryto do dvojlinkové ryté osnovy, iniciály A,C převyšují horní linku více než dvojnásobně.